

Г. В. Сеник
**ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО СТВОРЕННЯ
ПРІЗВИСК**

Об'єктом нашого дослідження стали прізвиська, в основі яких лежать особливості мовлення їх носіїв. Антропоніми такого типу виникають у невеликих замкнених колективах, де люди постійно спілкуються між собою, а тому усне розмовне мовлення є одним із джерел утворення неофіційних "назв-характеристик". "Скажи що-небудь, щоб я тебе побачив", - читаємо у Сократа і усвідомлюємо, що мовлення - це своєрідне дзеркало людської душі, в якому відображається і культура, і характер, і поведінка. Особливість творення таких онімів полягає в тому, що денотати провокують оточуючих називати себе певними словами завдяки дефектам мовлення або словам, виразам, які вони дуже часто використовують у своєму мовленні.

Матеріалом студії послужили прізвиська, зібрані в населених пунктах Галицького району Івано-Франківської області.

Отже, розглянемо групи прізвиस्क, мотивованих індивідуальними прикметами мовлення їх носіїв.

1. Прізвиська, причиною створення яких є часте вживання носієм певних лексичних одиниць:

а) Виразів або, як кажуть на Галичині, помівок [4; 3:298]. **Ламбало, Грущинка** (чоловік), **Дзядзик, Круль, Чудак, РОВлик, Байда, Бея, Смертонько, Тандит, Гудз** (запис прізвиस्क подаємо відповідно до вимови). Оніми такого типу є відапелятивними утвореннями, які мотивовані ключовими словами в улюблених фразах. Прізвисько **Ламбало** чоловік отримав через те, що дуже любить примовляти до своїх корів:

«Ти, чорна, пасисі, а ти, біла ламбай" (діал. **ламбати** означає дибати, ходити без будь-якої потреби). Носій оніма **Грущинка** дуже часто вихваляється: "У мене грушки солоденькі, як медочок, а грущинка ще солодша" (грушанка=грущинка. Рід страви, звареної з розтертих груш [4, 1:133]). **Дзядиком** називають чоловіка за те, що любить при сварці повторювати: "Ти дзяде!" (з пол. dziadek, dziad - дід). Прізвисько **Круль** чоловік отримав у дитинстві. Коли хлопці починали гратися у війну, він як ватажок промовляв: "Бєндзе война, бендзе круль" (з пол. król - король). Онім **Чудак** закріпився за чоловіком, який любив повторювати: "Ви - чудаки". У носія антропоніма **Ровлик** улюбленою фразою було: "Ровлику-повлику, вилий воду на погоду" (ровлик - літ. равлик); у **Байди** - "Байда хліба, байда соли, байда грає на фасолі": байда - діал. шматок чого-небудь ламкого або крихкого (хліба, цукру, дерева) [2,1:80]; у **Бєя** - "Би я ляп, би я втік": це прізвисько утворилося внаслідок злиття сполучника **би** (літ. щоб) із займенником **я**, а також зміни фонему /и/ в наголошеній позиції у фонему ширшої, дещо обниженої артикуляції /e/. Носій оніма **Смертонько** часто повторює: "Смертонько, не бавсі!"; **Тандит**, оцінюючи якусь роботу, зауважує: "Справу зроблено на тандиту" (**тандита** - заст. 1 Товчукка, барахолка. 2. Старі носильні речі: дрантя, лахміття, мотлох [2,4:489]) - отже, справу зробено дуже погано. Прізвисько **Гудз** закріпилося за чоловіком, який, будь-яку проблему називав гудзом, який треба розв'язати: "То є гудз!".

б) Порівнянь: **Гудзик** - "Діти файні, як гудзики"; **Гиблик** - "хлопчики, як гиблички" (**гибель** - діал. рубанок [2,1:590]), мається на увазі - дуже добре оброблений рубанком, гладенький; **Смик** - "ички, як смички": **смик** - 1. Смичок. 2. Гладкий, як смик [4, 4:157]. Оскільки однією із сем слова **смичок** є сема " **гладкий** " - без загинів, виступів, западин, рівний, то можемо припустити, що слово "смик" розширило значення за рахунок омонімічного до семи слова **гл ки** - той, має повне тіло, вгодований, ситий, огрядний, опасистий, потоптаний, товстий, тилистий [2, 1:603]; **Зозулька** (чоловік) - "Дівки, як зозульки"; **Зайиць** - "Літаю, як зайиць"; **Камі нец** - "Та я сильний, як камінь"; **Король** - "Я мудрий, як король"; **Хлоп** - "Я є хлоп" (**хлоп** - чоловік, мужчина, хлопець 2, 4:739)).

в) Слів-паразитів: **Рідний**, **Бляха Муха**, **Тижик** (від літ. **теж**), **Браць** (від **брати** - літ. браття), **Мойчиха** (від **мой** - діал. Уживається при звертанні до людини [2, 2:670]), **Ге** (в значенні так), **Ало** (можливо, неправильна вимова сполучника **але**).

г) Слів із пісень: **Репа**, **Такій**, **Дівчинонька**. Носій прізвиська **Реп** дуже любить співати: "Ріпу сію, ріпу маю і на ріпу підкидаю. Ріпа ми сі ни вродила, доля моя нещаслива". Найменування **Такій** закріпилося

за чоловіком, який повторював перший рядочок пісні: "І ти такий, і я така..." Носій оніма **Дівчинонька** (чоловік) погано знав слова пісні, яка йому дуже подобалась, і тому довгий час він підспівував тільки одне слово **чинон к**.

г) Слів, які відзначаються особливою актуальністю для денотата, за певних життєвих обставин: **Гіпко**, **Вуйцьо**, **Нанашуньцьо**, **Трутутутубавх**. Прізвиськом **Гшко** називають чоловіка, який танцюючи повторював у такт: "Гоп-гоп". Носії назв **Вуйць о** і **Нанашуньцьо** дуже любили своїх вуйка (діал. дядько по матері, брат матері, вуй [2,1:550] і нанашка (діал. хрещений батько [2, 2:270]). Чекаючи родичів у гості, хлопці все повторювали їх імена. Онімом **Трутутутубавх** називають жінку, яка, як тільки приходила на весілля, просила музик заграти їй **тру-гу-гу-гу-бавх**.

2. Прізвиська, причиною виникнення яких є деформація слів, викликана дефектами мовлення. Частина з них оперта на апелятиви: **Задубель** (за рубель), **Бо оз** (борозда), **Дл имб** (дримба), **С ипк** (шйпка - літ. шапка), **Цоляк** (поляк), **Либ** (риба), **Ційна** (стрійна - діал. жінка батькового брата [3, 2:258]), **Штуй** (стій), **Гуська** (гуска), **Зьив** (взьив - літ. взяв), **Ск ти** (сказати я), **Бу лик** (будлак - діал. будяк), **Шт ко** (поштай - почекай), **Слабоє** (жіноче, слабий), **Пришко** (у школі замість **пташки** говорив **пришки**), **Дублик** (замість **дубів** (род. мн.) говорив **дублів**), **Бішлик** (неправильно вимовляв **біцикл**, з нім. *Bizykel* - діал. (двоколісний) велосипед, мотоцикл, самокат).

Чимало таких прізвиськ мотивовані антропонімами: **ерчек** (прізвисьце Деркевич), **Сняйдик** (прізвисьце Гайдик), **Зіба** (прізвисьце Зебець), **Порс** (Щорс), **Хома** (Рома), **Штаган** (Штифан - Степан), **Іцьо** (Орцьо, тобто Орест) **Васіль** (Василь), **Вафа** (Вася), **Мирик** (Дмитрик), **Цяньці** (Катеринці), **Бійка** (Михайлінка), **Минтала** (ім'я Михайлина вимовляла як Минталіна), **Сянда** (Олександра), **Мацько**, **Хасько**, **Мньицько** - ці три прізвиська пов'язані з вимовою імені Михайло (Михасьо, Михасько, Місько), **кол** (Микола) **Г н к** (Ганька - жінка, якій належить це прізвисько, гаркавить). **Аванька**, **Дзьмитро** (Ванька, Дмитро - носії цих назв заїкаються).

Розглянуті вище дві підгрупи прізвиськ є найчисельнішими. І це закономірно, бо, з одного боку, мотивація їх дуже прозора, а з іншого - вони, на нашу думку, не є образливими (майже всі їх носії не соромляться своїх неофіційних назв).

3. Прізвиська, в основі створення яких лежать слова, що пов'язані з певними подіями із життя носіїв: **Зиск**, **Есик**, **Б нин к**, **Дул р**, **К чк**, **Купка**, **Гундар**, **Кавочка**, **Понімайиш**, **Голубец**, **Зельоний**, **Ретити**, **Перез ирко**, **Б орк**, **Гоц**, **н и от**. Неофіційне найменування **Зиск**

закріпилося за чоловіком, який довго судився за землю і врешті-решт отримав її, "визискав" (**зиск** - розм. Добрий результат, користь, від кого-, чого-небудь [2, 2:147]). Прізвиськом **Есик** назвали хлопчика, з їм мати повернулася з Німеччини і від якого сусіди дуже часто чули: хочу есен" (з нім. essen - їсти). Антропонім **Біднішмкий** закріпився за чоловіком, який, повернувшись із заробітків, не хотів зізнаватися, скільки отримав грошей. На запитання односельчан відповідав, що заробив "три бідницькі рублі". Носій оніма **Дул р** побував в Америці і привіз звідти долари (діалектика вимова **ол ри, ул ри**). Прізвисько **К чк** жінка отримала після того, як у неї втопилася дитина. Мати цілми днями ходила біля річки і плачучи примовляла: "Качітко моє, ти вміло пливати і чого ж втопилосі?" Найменування **Купк** закріпилося за жінкою, яка не встигла вчасно зібрати врожай картоплі. Пізніше скаржилася сусідам, що з усього городу залишилася тільки "купка бульби" (**бульба** - діал. картопля [2,1:200]). Носій оніма **Гун р** був у полоні в Німеччині, де вивчив деякі німецькі слова. Коли повернувся додому, то продовжував вживати їх у своєму мовленні. Найчастіше звучало з його вуст слово **гундер** (з нім. hundert - сто). Жінка на прізвисько **К очк** отримала таку назву через те, що любила вихвалитись, як, будучи служницею у панів, пила з ними каву. Антропонім **Понімайиш** закріпився за чоловіком, який, повернувшись із заробітків (зі Східної України), почав часто вживати у своєму мовленні відповідне російське слово. Носій прізвиська **Голубец** збирався їхати на футбол. Коли за ним приїхала машина, то він попросив почекаати, бо хотів з'їсти ще хоч один голубець. Онім **Зельоний** носій отримав у дитинстві. Дуже любив він рвати яблука у чужих садках. Одного разу його спіймали і запитали, чому ж він не їсть яблука зі свого саду. Хлопчик відповів, що вони ще "зельоні". Прізвисько **Ретити** закріпилося за носієм, мабуть, у першому класі, коли він учився читати. На одному з уроків хлопець довго не міг прочитати слово, повторюючи весь час "ре-ти-ти...". **Перездьирком** називають чоловіка, який у дитинстві, коли його залишили одного в будинку, вибив вікно, але не зміг перелізти крізь (діал. през дьирку). Потім усім розказував про цю пригоду, дуже хотів, щоб йому поспівчували. Неофіційна назва **Баворка** закріпилася за жінкою, яка ще "за німців" отримала великий шматок поля. "Аж тепер я буду баворка", - зраділа вона (з нім. Bauer - селянин). Антропонімом **Гоц** називали чоловіка, який збожеволів. Він бігав селом і весь час повторював: "Гоць-гоць". Утворення назви **Аньигдот** інформатори пояснювали тим, що її носій дуже любить, особливо коли на підпитку, веселити людей.

Прізвиська, які мотивуються словами, пов'язаними з діяльністю

носія. Неофіційне найменування **Гу** закріпилося за чоловіком, який працює на олійні. Для того, щоб виконувати роботу в такт, він давав команду: "Гу!". **Коликом** називають чоловіка, який допомагав сусідам робити плоти (огорожі). Забиваючи в землю кілок, він ніжно називав його **коваликом**. Прізвисько **Дузк** виникло на основі вигуку **уз - уз**, яким господар кликав своїх голубів. Носій оніма **Каратіст** у дитинстві дуже любив битися. Інколи він просив старших хлопців, щоб вони навчили його різних прийомів боротьби, бо дуже хотів стати каратистом.

5. Прізвиська, мотивовані словами з фонетичними особливостями інших говірок: **Гарачка (гарячка** - місцева вимова **горичка**), **Марфсі Хора** (хвора - місцева слаба), **Гркн** (носіє називав так танець **ркн**).

6. Прізвисько, в основі якого лежить діалектне слово, трансформоване денотатом з фонетичної точки зору у літературне. Носій оніма **П'ятка**, бажаючи виділитися серед односельчан "літературним мовленням", вживав замість діалектного **пйитка** (п'ять карбованців) слово **п'ятка**. Його зарозумілість була одразу підмічена оточуючими і "взята в зуби".

В основу створення проаналізованих вище прізвищ покладено слова, які дуже часто вживали й вживають у своєму мовленні денотати. У наступній групі розглядаються неофіційні найменування, які виникли на основі певних асоціацій, пов'язаних з мовленням носіїв.

7. Прізвиська-новотвори, в основі яких лежать артикуляційні особливості носіїв: **Шушенька, Ны'фаш, Вудвуд, Фіфало, Шарман, Трк, црк, Перепелчк, Мснинк, Бцлиник Мун о, Конопада**. **Шушенькою** називають жінку, яка шепелявить; **Ньораш** утворено від **ньоркати** - тихо і незрозуміло щось говорити; мотивацію назви **Вудвуд** інформатори пов'язують з тим, що її носій "гудить, як вовад" (літ. овід). Цілковито можливо, що походження даного прізвиська пов'язане з діалектизмом **вудвуд** - одуд (невеликий птах, з довгим чубом, тонким, загнутим донизу дзьобом і яскравим строкатим забарвленням [2,3:77]),

фло - говорить швидко та невиразно і, можливо, пов'язане із словом **фітькати** - розм. видавати свист або звук, схожий на свист [2,4:687]; **Шрмн, Трк, црк** - прізвиська-синоніми, носії яких дуже люблять багато говорити (шарманка - перен. зневаж. Той або та, хто багато, надокучливо говорить чи грає [2, 4:858]; тарадайка - легкий двоколісний візок [2, 4:482], у переносному значенні називає людину, яка багато говорить - гуркоче, як тарадайка; ціркати=ціркати=цвіркати. 1) Про цвіркуна: цвіркати, тріщати. 2) Цвірінкати [4,4:425,434]); **Перепелючка** - говорить, наче співає перепілка; **Маснинькій** утворено

від **масний** - перен те саме, що підлесливий, облесливий [2, 2:582] у розмові; **Б ц линик** утворено від **б ц линити** - діал. сваритися, кричати; прізвисько **Мун о** отримав чоловік, який розмовляє дуже повільно (**мун о** - поволі, тихо [3,1:456]; носій оніма **Конопада** був дуже надокучливим співбесідником (**конопадити** - 1. Канючити; 2. Докучати 1:373)).

За словами інформаторів, носії прізвиस्क **Курдибила** та **Фафлюктер** отримали такі назви через те, що вживали у своєму мовленні відповідні слова-паразити. З'ясувати ж походження цих неофіційних назв нам не вдалося.

Як бачимо, серед розглянутих антропонімів є чимало цікавих, незвичайних слів: **Бся, Мойчиха, Трутутубавх, Перездьирко, Ретити, Пошмайїи, Гу, Ге, Муньо** і под. Дослідники вважають, що прізвиська тому й живуть у мові, що дають можливість, всіляко відступаючи від норми, висловити ставлення до когось яскраво, незвично, сильно [1:159].

Слід також звернути увагу на те, що більшість зібраних онімів називають осіб чоловічої статі. Це ще раз свідчить про те, що такі назви давалися більш активній половині суспільного колективу, голові сім'ї, а від них уже утворювалися корелятивні пари на позначення осіб жіночої статі (дружини): **Дулярка, Дзядичка, Тижичка, Ламбалиха, Зиціїха, З ьивова Маринка, Задублев а Мілька, Гудярниці** (наз. одн).

Спілкуючись з мешканцями сіл, особливо з людьми старшого покоління, переконуємося в тому, що знають вони краще своїх односельців за прізвищем, яке виконує зразу і номінативну, і характеризуючу функції [5, 26], а не за прізвищем, яке, як певний код, потребує дешифрування.

Отже, розглядаючи оніми, в основі створення яких лежать особливості мовлення їх носіїв, зазначимо, що вони, майже всі, є виразно мотивованими. Адже оточуючим не потрібно було довго думати над створенням таких найменувань, вони самі звучали з вуст денотата і при необхідності тільки оформлялися як іменники на позначення особи чоловічого чи жіночого роду. Вибрані для прізвиस्क слова не просто називають людину, але й вживаються з великою долею емоційності (**Смик, Порс, Зельоний, Ційна, Мирик, Лйба, Аньигдот**) або ж дають їй якісну характеристику (**Зиск** - той, хто не тільки "визискав" землю, а й у кожній справі шукав користь для себе; **Дулярі** - це обов'язково багаті люди; **Круль, Корол** - особи, які відзначаються зарозумілістю, зухвалістю).

Що ж до лексичної строкатості неофіційних назв (наявність лексичних та фонетичних діалектизмів, польських та німецьких запозичень), то вона зумовлена специфікою регіону.

1. Коваль А.П. Життя і пригоди імен. - К., 1998.
2. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. - К., 1998.
3. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. - К., 1984. - Ч. 1-2.
4. Словарь української мови / За ред. Б.Д. Грінченка. - К., 1996. - Т. 1-4.
5. Хрустик Н.М. До питання про функції прізвиськ // Щорічні записки з українського мовознавства. - Одеса, 1995.